

OSMANLI DEVLETİ'NDE DEVLET-TEKKE İLİŞKİSİNİN ÖNEMLİ BİR TANIĞI: HALVETİ ŞEYHİ SOFYALI BÂLÎ EFENDİ VE VAKIFLARI

AHMET KÖÇ^{*}

Giriş: Konunun Sınırları, Kavramlar ve Kaynaklar

Osmanlı Devleti'nin XIV. yüzyılın ikinci yarısında Murad Hüdâvendigâr ile başladığı Rumeli topraklarına geçiş süreci, daha sonra üç farklı kol üzerinden devam etmiştir. Kaynaklara göre Osmanlı ordusu, H.787/1385 tarihinde Ortakol yol sistemi üzerinden ilerleyerek Sofya'yı almıştır. Sofya şehrini uzun bir kuşatmadan sonra ele geçiren Balaban Bey ve askerleri, daha sonra aynı yol üzerinde bulunan Niş şehrini ele geçirmişlerdir. Niş şehrinin alınması, Sırp kralının Osmanlı Devleti'ni tanınmasını zorunlu hâle getirmiştir. Ele geçirilen bu iki şehrin stratejik önemi nedeniyle Ortakol yol güzergâhı üzerinde Osmanlı Devleti'nin ilerleyişi hızlanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin, eski Roma yol sistemini takip ederek Morava Vadisi üzerinden Belgrad'a doğru ilerlemesinin önü açılmıştır¹. Osmanlı ordusunun Solkol ve Sağkol üzerinde olduğu gibi, Ortakol yol güzergâhı üzerinde hızla ilerleyişini sürdürmesi, fetihlerin gidişatı açısından da oldukça önemlidir. Balkanların en önemli şehri olan Belgrad şehrine giden yollar üzerinde hâkimiyetin kurulması, stratejik üstünlüğün bir göstergesidir. Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü bu fetih programı hızla batı istikametinde ilerlerken, diğer taraftan da İslam kültürünün bölgeye yerleştirilmesi sürecinde de büyük mesafe kat edilmiştir. Osmanlı fetihlerinin Balkanlarda kalıcı olmasını sağlayan önemli unsurlardan birisi, ele geçirilen bölgelerin “âbad” edilmesidir. Bu konuda Murad Hüdâvendigâr'ın Sofya'nın fethinden sonra “*şehir imar ola*” dediğini kaynaklardan öğrenmekteyiz². Osmanlı Padişahlarının Rumeli topraklarını İslam beldeleri hâline getirme teşebbüsü, yeni yerleşmelerin teşvik edilmesini ve bu yeni yerleşmelerde altyapı faaliyetlerinin görülmesini zorunlu kılmıştır. Osmanlı toplumunda vakıflar aracılığıyla

* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir/TÜRKİYE, akoc@balikesir.edu.tr

¹ Sofya şehrinin fethi ile ilgili bkz. H. İnalçık: *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300- 1600)*, İstanbul 2003, s. 17. Ayrıca N. Genç: *XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası*, Eskişehir (1988), s. 12 ve İ. Şahin: “Sofya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, sy. XXXVII, (2009), s. 344.

² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (haz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı), c. III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 222.

görülen bu altyapı faaliyetleri, Balkanlarda hem fetih hareketlerinin başarıya ulaşmasında hem de Rumeli topraklarında Türk-İslam kültürünün yayılmasında önemli rol oynamıştır. Barkan'ın ifade ettiği gibi; Rumeli topraklarına yerleşmeye başlayan Müslüman halk, fethedilen diğer bölgelerde olduğu gibi bu topraklarda da kendi dinî ve kültürel değerlerine uygun önemli imar faaliyetleri gerçekleştirmiştir³. Bu doğrultuda Türkler, idareleri altına aldıkları bölgelerin kültürel ve ekonomik bünyelerinde önemli değişiklikler yapmışlardır.

Osmanlı yöneticileri fethedilen Balkan topraklarında; “*ihtiyaç varsa vakıf vardır*” düsturundan hareketle yeni eserler meydana getirmişlerdir. Oluşturulan bu eserler kimi zaman dinî ihtiyaçları karşılamak üzere kurulmuş camiler, mescitler; eğitim ihtiyaçları için mektep ve medreseler, kimi zaman da iktisadî, içtimâî ve sıhhî ihtiyaçları karşılamak için oluşturulmuş bedesten, han, çeşme ve hastanelerdir⁴. Osmanlı Devleti'nin fethedilen şehir ve kasabalara gösterdiği bu büyük ilgi, kısa sürede Rumeli topraklarındaki yerleşim yerlerini, Anadolu yerleşimlerinden farksız duruma getirmiştir⁵. Böylece Rumeli topraklarında sürdürülen Türkleşme ve İslamlaşma süreci, vakıf sistemi sayesinde sağlanarak XIX. yüzyıl sonlarında Rus komiseri Dondukov'un dediği gibi; Sofya şehrini “*minare ormanına*” çevirmiştir⁶.

Osmanlı idarî sisteminin Rumeli'deki merkezî hâline gelen Sofya kazası, XIV. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyıl sonlarına kadar yaklaşık beş asır boyunca Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalmıştır. Bilindiği gibi XIX. yüzyıl sonlarından itibaren Doğu Rumeli şehirlerinin yönetiminde önemli gelişmeler olmuştur. 1878 yılında Bulgar prensliği oluşturulmuş ve bunu takip eden süreçte 1908 yılında Bulgar Krallığı'nın kurulması sağlanarak, Osmanlı Devleti'nin bölgeden kopuşu hızlandırılmıştır. Bu kopuş kimi zaman hasretle kimi zaman gözyaşları ile yâd edilmiştir. Bulgarların, Osmanlı Devleti'nden kopardığı bu şehir, Türklerin asırlardır burada biriktirdiği kültür ve medeniyet unsurlarının tamamen sahihsiz kalmasına yol açmıştır. Bu yüzden XX. yüzyıl başlarından itibaren Rumeli'den hasretle bahseden kitaplar yazılmaya başlanmış, göçlerle birlikte feryatlar çeşitli şekillerde dile getirilmiştir. Rumeli topraklarının Osmanlı Devleti'nden kopuşu aynı zamanda başka sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle Bulgar baskısından kaçan Türklerin çeşitli dönemlerde Balkanlardan

³ Ömer Lütfi Barkan, “Vakıfların Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller”, *Vakıflar Dergisi*, c. II, Ankara (1942), s. 354.

⁴ Bahaeddin Yediylidiz, *XVIII. yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, TTK. Yayınları, Ankara 2003, s. 11. Ayrıca bk. Ahmet Köç, “Osmanlı Devleti'nde Hazine Gelirlerinden Vakıflara Yapılan Tahsisatlar”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 39, (2013), s. 103-104.

⁵ Mehmet İpşirli, “Bulgaristan Vakıfları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul (1992), s. 401

⁶ Geçici Rus idaresi döneminde Rus komiseri Dondukov, Sofya'yı görünce camilerin çokluğu karşısında şaşırılmış ve kendi ifadesiyle bu minare ormanından ıstırap duyarak Sofya şehrini yakıp yıkmıştır. Bk. Aşkın Koyuncu, “Bulgaristan'da Osmanlı Maddî Kültür Mirasının Tasfiyesi” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. XX, (2006), s. 219

Anadolu'ya doğru yaptığı göçler, gözlerin sık sık eski vatan topraklarına çevrilmesine sebep olmuştur⁷.

XX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de yaşadığı sorunlar ilmî açılardan takip edilebilmektedir. Bu yüzyılda Sofya şehrinin siyasî, idarî ve nüfus yapısını ele alan araştırmalar sayıca fazladır. Sofya bölgesini anlatan kaynakların büyük bir kısmının, XIX. yüzyılda Türklerin bölgede sahip oldukları idarî, dinî, demografik ve iktisadî yapılarını ortaya koyan türden oldukları dikkati çekmektedir. Bu itibarla çalışmalarda genellikle kullanılan kaynak türüne bağlı olarak, vakıflardan bahsedilmiştir⁸. Gerek Sofya tarihi ve civarındaki Türk varlığı hakkında yazılan kaynaklarda, gerekse Osmanlı devrinde Bulgaristan'da kurulan vakıflar üzerine yazılan makalelerde Halvetî Şeyhi Bâlî Efendi'nin vakfından çok fazla bahsedilmemiştir.

⁷Türklerle yapılan baskılar nedeniyle ilim âleminde de bir hassasiyet oluşmuştur. Asırlardır Türk toprağı olan şehirlerin şimdi Bulgar toprağı hâline gelmesi nedeniyle buralardaki Türk varlığı sık sık araştırmalar konu olmuştur. Bu konuda Ekrem H. Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* (İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1977) isimli çalışması kapsamlı bir çalışmadır. Bundan başka Halil İnalıcık'ın *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* (Eren Yayınları 2. Baskı, İstanbul 1992), Nedim İpeck'in *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri* (TTK Yayınları, İstanbul 1994), Machiel Kiel'in *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar* (Kültür Bakanlığı Ankara 2000), Ayrıca Mehmet İnbaşı'nın "Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti"(*Türkler* c. IX, Ankara 2002, ss. 154-164) yine aynı yazarın "Balkanlarda Osmanlılar Fetih ve İskân" *Balkanlar El Kitabı*, I, (Ankara 2006, ss. 287-300) çalışmaları Rumeli iskânından bahsetmektedir. Ayrıca Aşkın Koyuncu'nun *Balkanlarda Dönüşüm, Milli Devletler ve Osmanlı Mirasının Tasfiyesi: Bulgaristan Örneği* (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi) isimli eseri ve "Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi", (*Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, XX, Ankara 2006, ss. 197-243) isimli çalışması konunun derinlemesine ele alındığı araştırmalardır. Yine M. Hüdaî Şentürk'ün, *Osmanlı Devletinde Bulgar Meselesi* (TTK Yayınları, Ankara 1992) isimli çalışması Bulgaristan'da yaşayan Türk varlığının çeşitli yönleri ile ele almaktadır. Öte yandan Osmanlı toprak sistemiyle ilgili olarak Nevin Genç tarafından hazırlanan, *XVII. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri*'nde Sofya Kazası (Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1988) isimli araştırma, bölgenin ilk tahrir çalışmasıdır. Bulgaristan'dan göç eden Hüseyin Memişoğlu'nun, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi* (Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002) ve *Bulgaristan'da Türk Kültürü, Bulgaristan'da Türk İslam Kültür ve Sanatı*(İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2007), Osman Keskiöğlü'nün *Bulgaristan'da Türkler* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985) isimli çalışmaları Bulgaristan'da yaşayan Türk toplumu hakkında önemli tespitler içermektedir.

⁸Sofya vakıfları hakkında Neriman E. Hacısalihoğlu'nun, "Bulgaristan'da Müstesna Vakıflar Sorunu ve 1909 yılı Komisyon Kararları", (*Tarih Dergisi*, sy. 46, İstanbul 2009, ss 155-176). Aynı yazarın "Osmanlı-Rus Savaşından Sonra Bulgaristan'da Türk Vakıfları", (*Köprüler Kürdük Balkanlara*, Yay. Haz. Y. Ağançoğlu, İstanbul 2008, ss. 155-161) isimli çalışmaları daha çok Bulgar meselesi ekseninde vakıfların durumunu ele almaktadır. Öte yandan Mehmet İpşirli'nin "Bulgaristan Vakıfları" (*TDVİA*, VI, 1992, ss. 401- 403) ve "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu", (*Belleten*, LIII, sy. 207-208, 1989, ss. 679-707) isimli makaleleri konumuz açısından önemli çalışmalardır. Diğer yandan Osman Keskiöğlü'nün, "Bulgaristan'da Türk Abideleri ve Vakıf Eserleri", (*Vakıflar Dergisi*, sy. VIII, 1969, ss. 311-328) ve aynı yazarın A. Taşa Özaydın ile kaleme aldığı, "Bulgaristan'da Türk İslam Eserleri", (*Vakıflar Dergisi*, sy. XVII, 1983, ss. 109-140) isimli makaleleri, Bulgarların Türk eserlerine yaptığı tahribatı ortaya koymaktadır. Ayrıca Hüseyin Memişoğlu'nun "Bulgaristan'da Müslümanların Dinî Teşkilatlarını ve Kurumlarını Düzenleyen Nizamname", (*Vakıflar Dergisi* sy. XXIV, Ankara 1994, ss. 307-352) ve "Bulgaristan'da Cemaat-ı İslamiye ve Vakıf Kurumları", (*Vakıflar Dergisi*, sy. XXV, Ankara 1995, ss. 297-308) isimli çalışmaları Bulgaristan Türkleri'ne adanmıştır.

Aslında Sofyalı Şeyh Bâli Efendi'nin kariyeri oldukça merak uyandırıcıdır. Şeyh Bâli Efendi'nin kaleme aldığı on üç eserinin yanı sıra, çeşitli konularda yazdığı mektupları ve yetiştirdiği yüzlerce öğrencisinin olduğu bilinmektedir. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin dinî ve iktisadî meseleleri üzerine fikirlerini açıkça ifade edebilen, devrin hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman'a ve Vezir-i âzam Rüstem Paşa'ya kendi görüşlerini belirtmek için mektuplar yazabilen Halvetî şeyhinin birkaç paragrafta toplanan hayat hikâyesi araştırılmaya muhtaçtır. Ayrıca Şeyh Bâli Efendi, Kanuni Sultan Süleyman'ın takdir ve iltifatını kazanmış, onunla seferlere katılarak, Osmanlı ordusuna manevî olarak destek sağlamış güçlü bir kişiliktir.

Halvetî Şeyhi Bâli Efendi günümüzde hayatı ve kişiliğinden ziyade ortaya koyduğu eserleriyle bilinmektedir⁹. Âlim, şâir ve Halvetî şeyhi olarak karşımıza çıkan Şeyh Bâli Efendi hakkında yazılan eserlerde kişiliği, eğitimi ve kurduğu vakıfları hakkında yeterli bilgiye ulaşmak oldukça güçtür¹⁰. Zorlukların temelinde, Şeyh Bâli Efendi Vakfı'nın kuruluş senedi olan vakfiyesinin elimizde olmaması vardır. Bu yüzden vakfin ne zaman kurulduğu sorusunun cevabı da net değildir. Şeyh Bâli Efendi Vakfı'nın vakfiyesi olmamasına rağmen, onun meşhur kişiliğini açıklayacak bilgileri nereden bulabiliriz sorusu üzerinde yoğunlaşmak gerekmiştir. Bu yüzden kendi kimliğini gizleyen Şeyh Bâli Efendi'nin hayatı ve vakıfları hakkında nasıl bilgi edinebiliriz? Sorusu dolaylı olarak bizi, Sofya Sicilleri'ne kadar götürmüştür. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi bu büyük âlimin yazdığı kitaplarda ve dönemin diğer kaynaklarında; hayatından ve vakıflarından neredeyse hiç bahsedilmemektedir. İşte bu durum toplanan bilgi kıvrıntılarından hareketle Şeyh Bâli Efendi Vakfı'nın bazı yönlerinin ortaya çıkarılmasına imkân sağlamıştır.

⁹ Bâli Efendi H.960/1553 yılında vefat edene kadar çok sayıda eser kaleme almıştır. Osmanlıca kaleme aldığı *Vâridât, Etwâr-ı Seb'a, Tercüme-i Hazretü İbrahim Nebî Aleyhisselâm, Mecmûatü'n-Nesâyih, Risâle-i Der Padîşâh-ı Pîşîn*, ve *Mektuplar* isimli eserlerinden başka, Arapça kaleme aldığı *Şerhu Fustûsü'l-Hikem, Risâletü'l-Kazâ ve'l-Kader, Şerhu'l-Hadîsi Küntü Kenzen Mahfûyyen, Tahkîkâtü Bâli, Beyânü'l-Esrâr li'l-Tâlibîn*, İbn-i Kemal'in *İslâhu'l-Vikâye'sine Reddiye, Şerhu'l-Ebyât-ı Hazretü Mevlana, Risâle fi Halli Müşkîlâtü'l-Fusûs* isimli çalışmaları en fazla bilinenlerdir. Bâli Efendi'nin bu eserleri içerisinde onu bilinen kılan ve bugüne kadar gelmiş olan *Mektuplar* isimli çalışmasıdır. Eserinde Bâli Efendi, Osmanlı devlet adamlarına ve ulemâya hitaben yazdığı mektuplarda devrin sosyal ve siyasi olaylarıyla ilgili görüşlerini ortaya koymuştur. Bâli Efendi devrin Padîşahı Kanuni Sultan Süleyman'a, Vezir-i âzam Rüstem Paşa'ya, Rumeli Kazaskeri Çivizade'ye, yine Çivizade'nin öğrencisi Şah Çelebi'ye yazdığı mektuplarda kimi zaman Safevî hükümdarı ile ilgili, kimi zaman da para vakıflarıyla ilgili görüşlerini açıkça ifade etmiştir. Bk. Mustafa Kara: "Sofyalı Bâli Efendi", *TDVİA*, V, (1992), s. 20- 21. Ayrıca Bkz. Halil Celep, *a.g.e.*, s. 45- 91.

¹⁰ Şeyh Bâli Efendi Vakfı'nın XIX. yüzyıldaki durumu hakkında yapılmış kısa çalışma Gülfetkin Çelik'e aittir. Yazarm "Sofyalı Bâli Efendi Vakfı", (Uluslararası Sofyalı Bâli Efendi Sempozyumu) isimli bildirisi evkaf defterlerindeki bilgilerin kısa analizinden ibarettir. O hâlde şimdiye kadar Şeyh Bâli Efendi'nin hayatı, kişiliği, dinî ve tasavvufî anlayışı hakkında yapılmış en önemli çalışmalar Halil Celep'e aittir. Celep'in *Bulgaristan'da Tekeler* isimli Yüksek Lisans ve *Sofyalı Bâli Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* isimli doktora çalışması, ağırlıklı olarak dinî ve ilmi açılarından Şeyh Bâli Efendi'yi ele almaktadır. Halil Celep'in eserlerinde en az bilgi toplayabildiği kısım yine Şeyh Bâli Efendi'nin hayatı ve vakıflarıdır.

Şeyh Bâli Efendi ilim adamı ve sûfi yönünün yanı sıra, kurduğu vakıflar ve yetiştirdiği talebelerle Rumeli topraklarının Türkleşme ve İslamlaşmasına katkı yapmıştır. Şeyhin XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı göz önüne alındığında, vakfının da o dönemde oluşturulduğu düşünülmelidir. Vakfın XVI. yüzyılda hangi kaynaklara sahip olduğunu yani gelirlerini nerelerden sağladığını tam olarak tespit edebilmek için icmal veya mufassal tahrir defterlerine başvurmak en doğru yöntem olacaktır. Özellikle vakıfla ilgili XVII. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda daha ayrıntılı bilgilere Sofya Şer'iyeye Sicillerinden ulaşmak mümkündür.

Çalışmada daha çok XVIII. ve XIX. yüzyıllara vurgu yapılması, bazı soruları sorabilmek içindir. Bu sorulardan ilki Şeyh Bâli Efendi'nin kişiliği ile ilgilidir. Şeyh Bâli Efendi, daha XVI. yüzyılda devrin Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'dan hürmet ve ta'zim gördüğüne göre tekkenin bu gelişmelerden nasıl faydalandığı sorusunu sormak gerekmektedir. Şeyh Bâli Efendi'nin XVI. yüzyılda Osmanlı Padişahı ile kurduğu bu iyi ilişkiler daha sonrası için bir işaret olarak gösterilebilir mi? Şayet gösterilirse bu durum, Bâli Efendi Tekkesi'nin devlet-vakıf ilişkisinden ne derece yararlandığı sorusuna da cevap teşkil edecektir.

Kanuni Sultan Süleyman gibi Padişah II. Selim'in de Şeyh Bâli Efendi Tekkesi'ne duyduğu yakın ilgi, onun tekkesine ihsanlarda bulunmayı, tahsisat ayırmayı gerektirmişti. Devlet-tekke ilişki açısından bakıldığında, Şeyh Bâli Efendi, yaşadığı dönemde hükümdarlarla iyi ilişkiler kurabildiğine göre, bu yakınlaşma daha sonraki yüzyıllara nasıl yansımıştır? Şeyh Bâli Efendi'nin ölümünden sonra vakfın diğer Osmanlı sultanları ile ilişkileri hangi seviyededir? Sorusuna da yine bu çalışmada cevap aranacaktır. Öte yandan XIX. yüzyılın ikinci yarısında Sultan Abdülaziz ve daha çok Sultan II. Abdülhamid devrinde gelişen yeni tip hayırseverlik ve/veya patronaj ilişkilerinin, geçmiş yüzyıllarda uygulanan vakıflara tahsisatta bulunma politikasından farkı var mıdır? Yine devlet-vakıf ilişkisinin merkezî devlet anlayışı açısından sosyolojik anlamı nedir? Soruları kadar; Bulgar prensliğinin kurulmasından sonra sınır dışında kalan tekkenin durumunu ortaya koymak gerekmektedir. Benzer şekilde Bulgar prensliği ve arkasından krallığın kurulduğu dönemde Şeyh Bâli Efendi Vakfı'nın beklentilerini Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid ne kadar karşılayabilmiştir? Gibi, birbirinden farklı ama özünde Şeyh Bâli Efendi Vakfı'nı çeşitli yönleriyle anlamamızı sağlayacak sorulara çalışmada cevap aranacaktır. Diğer taraftan Şeyh Bâli Efendi'nin Osmanlı devrinde para vakıfları konusunun şiddetle savunucusu olduğu bilindiğine göre bu konuda Şeyh Bâli Efendi Vakfı'nın ne tür bir tasarrufu söz konusudur? Acaba vefatından sonra Şeyh Bâli Efendi Vakfı'nın gelirleri arasında murabaha sistemi ile işletilen vakıf paraları var mıdır? Sorularını cevaplamak gerekmektedir.

Çalışmada ağırlıklı olarak, Sofya Kiril ve Metodiy Milli Kütüphanesi'nde (NBKM) erişime açılan Sofya Şer'iyeye Sicilleri kullanılacaktır. Kütüphaneden temin edilen Sofya Şer'iyeye Sicillerinden 42 tanesi araştırmada taranarak kullanılmıştır. Sof-

ya Kiril ve Metody Milli Kütüphanesi'nin Sofya Sicilleri'nin bir kısmını araştırmacılara açmış olması, bölgedeki Osmanlı varlığının daha iyi anlaşılmasına kısmen izin vermektedir. Her ne kadar Sofya Sicilleri'nin yıllara göre düzenli bir tasnifi söz konusu olmasa da bütün bu zorluklara rağmen yeni bilgiler ortaya koyabiliyor olmak oldukça önemlidir¹¹. Öte yandan konuya daha ayrıntılı bakabilmek için elbette ki Osmanlı arşivinde bulunan tahrir, evkaf, muhasebe defterlerinin yanı sıra arşiv ve vakıf belgelerine de bakmak gerekmektedir. Konunun ele alınmış biçimi açısından bu çalışma, kronolojik yatay yaklaşım tarzını uygulayacaktır.

1. Şeyh Bâli Efendi Tekkesi'nin XVI-XVII. Yüzyıllardaki Vaziyeti

Osmanlı erken döneminde kurulan tekke ve zaviyelerin sayısı hakkında elimizde kesin veriler yoktur. Osmanlı devrinde devletin sosyal bünyesini geliştiren zaviyeler, bir yandan devlet desteğine ihtiyaç duyarken, diğer yandan kendi şeyh ve dervişleri¹² vasıtasıyla devletin ihtiyaçlarının giderilmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu amaçla zaviyelerin yollarda seyahat eden yorgun ve bitkin düşmüş yolculara hizmet ederek faaliyetlerini gerçekleştirdikleri görülür¹³. Osmanlı devrinde zaviyeler nerede kurulmuş olursa olsun, yolda kalmış kişilere bakmayı, onlara sofraya açmayı sorumluluk addetmişlerdir. Çünkü ifade edilen bu hususlarda şeyhlerin amacı, gönül kazanmak olduğu için zaviyeler, aslı vazifelerini sorunsuz bir şekilde sürdürmeye çalışmışlardır. Yolcuların güvenliğini sağlama ve onlara yedirip içirme görevlerinin yanı sıra zaviyeler, dervişlerin manevi dünyalarına ulaşmayı da başarmışlardır¹⁴.

Osmanlı Padişahları tekke ve zaviyelerin gördükleri işlevlerden dolayı onlara bir takım muafiyetler sağlamak suretiyle, bu kurumları bir nevi devlet adına hizmet veren

¹¹ Araştırmacılara açılan Sofya Sicilleri'nin sayısı fazla olmakla birlikte bu defterlerin sayfa adetleri oldukça azdır. Sicillerde daha çok terekeler göze çarpmaktadır. Araştırmacılara açılan Sofya Sicilleri'ne bakıldığında, bölgedeki vakıflar hakkında düzenli bir seyir takip edilememektedir. Sicillerde Şeyh Bâli Efendi Vakfı ile ilgili daha çok hatt-ı hümayun, berat ve fermanlar vardır. Bu belgeler dışında az sayıda evkaf muhasebe, vakıf terekesi ve Şeyh Bâli Efendi Vakfı'na tahsisat ayıran kişilerin vakfiyeleri bulunmaktadır.

¹² Tekke ve zaviyelerde hizmet eden dervişlerin durumuna gelince; onlar, şeyhlerinin yanında kalarak seyr-i sülûk yolunda mesafe kat ederlerdi. Dervişler şeyhlerinin yanında kalırken, zaviyelerinin ihtiyaçlarını da karşılamışlardır. Onların gördüğü hizmetlerin başında odun toplamak, değirmene gitmek, temizlik yapmak, yemek yapmak ve zaviye arazilerini işlemek vardır. Bk. R. Ay, *Anadolu'da Derviş ve Toplum*, İstanbul 2008 s. 86.

¹³ Vakıflar Dergisi'nin ikinci sayısında Ömer Lütfü Barkan tarafından yayınlanan makalede, zaviyelerin yolculara bakmasıyla ilgili pek çok kayıt bulunmaktadır. Barkan'ın bu çalışmasında yolculara ikramda bulunma ile eşdeğer olarak sık sık âyende vü revende terimi kullanılmaktadır. Bk. Ö. L. Barkan: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, sy. II, (1942), s. 302.

¹⁴ Bu konuda S. Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 57. Yine A. S. Bilgili, "Sivas Alibaba Zaviyesi Vakıf Belgeleri" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy. 51/1, (2009), s. 2.

kurumlar olarak düşündüklerini göstermişlerdir. Erken dönemden itibaren vakıf kurmak isteyen şeyh ve dervişlere verilen destekler, mirî araziler üzerinde bir takım toprak tasarruflarının sağlanmasını kolaylaştırmıştır¹⁵. Sofyalı Şeyh Bâli Efendi Tekkesi, kuruluş şekli itibariyle özel mülkiyetten ziyade devletin tasarrufunda bulunan araziler üzerinde oluşturulduğundan, Osmanlı toprak sistemi içerisinde mülkiyet bakımından *irsadi*¹⁶ diğer adıyla *gayr-ı sahih* olarak ifade edilen grupta yer almıştır. Bu tür irsadi vakıflar, toplumun ihtiyaçlarını karşıladıkları için devlet arazileri üzerinde tasarruf iznini alabilmişlerdir¹⁷.

Şeyh Bâli Efendi'nin doğum yeri, Makedonya Devleti'nin güneydoğusunda bulunan Ustorumca şehridir¹⁸. Bâli Efendi, dinî eğitime Balkanların önemli kültür merkezlerinden olan Sofya'da başlamış; fıkıh, kelâm, tefsir ve hadis dersleri arak dinî ilimlerde mesafe kat etmiştir. Daha sonra İstanbul'a gelen şeyh efendi, burada Tavukpazarı semtinde bulunan Vezir-i âzam Hadım Ali Paşa Medresesi'nde eğitim görmüştür. İstanbul'da Şeyh Kasım Çelebi'den aldığı derslerle yetişen Şeyh Bâli Efendi, Muhyiddin-i Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem* isimli kitabına mana verebilecek seviyeye ulaşmıştır. Eğitimini tamamlayarak belirli bir birikime ulaşan Şeyh Bâli Efendi, bundan sonra kitaplara şerh yazmaya başlamıştır.

Eğitimi İstanbul'da tamamlayan Şeyh Bâli Efendi, Sofya Kazası'na geri dönmüştür. Şeyh Efendi'nin Sofya Kazası'na tam olarak ne zaman geldiğini tarihlendirmek mümkün değildir. Bilinen o ki Şeyh Efendi, Sofya'da pek çok talebe yetiştirmiştir. Onun yetiştirdiği kişiler arasında Kurt Efendi ve Nureddinzâde Muslihuddin Efendi

¹⁵ Benzer örnekler için bk. M. Alkan, "Germiyan İlinde Bir Sufi: Said Emre"(Zâviyesi, Şiirleri ve Menkabeleri), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy. 38, (2006), s. 25- 47.

¹⁶ İrsadi vakıf, rakabesi hazineye ait olan bir mülkün menfaatinin yahut tasarruf hakkının veya her ikisinin birden hükümdar veya onun izniyle kurumlara bir gaye için verilmesidir. Buna irsadi gayr-ı sahih dendiği gibi evkâf-ı gayr-ı sahiha da denmektedir. Bkz. Z. Kazıcı, "İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, İstanbul 1985, s. 92.

¹⁷ Bu tür vakıf örnekleri Anadolu ve Rumeli coğrafyasında çoktur. Teorik olarak irsadi vakıfların yapısı hakkında; B. Yediyıldız, *XVIII. yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, a.g.e.*, s. 170-171. Yine M. Öz, "Merkeziyetçi İmparatorluğa Doğru Fatih Devrinde Siyasi ve Sosyal Değişmeler", *Türk Yurdu*, 190, (2003), s. 28-31; ve O. Özel, "Limits of the Almighty: Mehmed II's Land Reform Revisited", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 42/2, (1991), p. 224-246.

¹⁸ Şeyh Bâli Efendi'nin ismi hakkında çeşitli rivayetler ortaya atılmıştır. Bu konuda Osmanzâde Hüseyin Vassaf'ın *Sefîne-i Evliya* isimli eserinde anlattıkları oldukça ilginçtir. Rivayete göre Şeyh Bâli Efendi, Sofya'da arabasına şarap yükleyerek pazara satmaya giden bir gayrimüslim ile karşılaşır; gayr-ı müslime, arabadaki yük nedir diye sorar. Hristiyan köylü utancından bunlar şaraptır diyememiştir. Hristiyan köylünün utandığını gören Bâli Efendi, "galiba fiçda bal var" diyerek gayr-ı müslimi rahatlatmaya çalışmıştır. Daha sonra "bana biraz bal ver" diyen Şeyh Bâli Efendi'ye, satıcı; "efendim bu bal size layık değildir" diyebilmiştir. İsrarla şeyhin "hele ver bir bakayım" talebi karşısında, utana sıklıkla fiçdan şarap dökmeye çalışan köylü, fiçdan şarap yerine balın aktığını görmüştür. Köylü bu duruma çok hayret etmiş ve bu kerametın ona ait olduğunu ifade ederek, "Bir bakışta bâdeyi/şarabı bâl eyledi" demiştir. Bunun üzerine Şeyh Efendi, Bâli ismiyle çağrılır olmuştur. Bk. Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. III, s. 341. Ayrıca Bkz. Halil Celep, *a.g.e.*, s. 28.

de vardır. Felsefe ve tasavvuf konularında değerli eserler kaleme alan Şeyh Bâli Efendi, bulunduğu bölgedeki insanların güvenini kazanmıştır. Çünkü Şeyh Bâli Efendi, Müslüman veya gayrimüslim olmalarına bakmadan herkese yardım ederek Sofya bölgesinde birlik ve beraberliği tesis etmiştir¹⁹.

Şeyh Bâli Efendi'nin vefat tarihini de tarihlendirmek güçtür. Taşköprülüzâde Ahmet Efendi'ye göre Şeyh Bâli Efendi'nin vefat tarihi H.950/1543 olmalıdır. *Eş-Şakâikü'n-Numâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* isimli eserde yazar; "*Büyük büyük âlimin vefat tarihlerini bilemediğim için kitabı, Osmanlı Sultanlarının tertibine göre sıraladım*" demektedir²⁰. Yazara göre Şeyh Bâli Efendi'nin vefat tarihi, Kanunî Sultan Süleyman dönemine denk gelmektedir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Şeyh Bâli Efendi'nin vefat tarihi H.958/1551 olarak gösterilmektedir²¹. Benzer şekilde Ayverdi'nin, Şeyh Bâli Efendi Tekkesi üzerinde okuduğu levhada şeyhin vefat tarihi H.958/1551 olarak gözükmektedir. Demek oluyor ki Şeyh Bâli Efendi, tam olarak Padişah Kanuni Sultan Süleyman devrinde vefat etmiştir. Nitekim türbe kapısındaki kitabede Sofyalı Bâli Efendi'nin vefat tarihi H.958/1551 olarak belirtilmiştir²².

Şeyh Bâli Efendi yaşadığı dönemde devlet adamlarına yazdığı mektuplarla kendisinden bahsettirmiştir. Nitekim onun, Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a yazdığı mektup çok iyi bilinmektedir. Bundan dolayı padişah, yakınlığın nişânesi olarak Zigetvar Seferi'ne giderken Sofya yakınlarındaki Bâli Efendi Tekkesi'ne uğramıştır. Tekkede, Padişah ile şeyhin görüşmesi sırasında yanında bulunan askerler, tekkenin koruluğuna ve etraftaki bağlara zarar vermişlerdir. Bu yüzden Zigetvar Seferi'nin sonuçlanmasından sonra devlet adamları, verdikleri rahatsızlıktan dolayı tekkeye çeşitli hediyeler göndererek Bâli Efendi Tekkesi şeyhinin gönlünü almaya çalışmışlardır²³. Devlet adamları sefere giden askerlerin koruluğa zarar verdiğini biliyor olmalı ki; Padişah II. Selim, Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatından sonra tekkedeki şeyh ve müritlerin gönlünü tekrar almaya çalışmıştır. Nitekim tekkenin bulunduğu ormanlık alan Padişah II. Selim tarafından temliknâme ile Bâli Efendi Vakfı'na tahsis edilmiştir.

¹⁹ Mana Kalıcın- Krassımira Mutafova: "Historical Accounts of the Halveti Shaykh Bâli Efendi of Sofia in a Newly Discovered Vita Dating from the Nineteenth Century", *Islam and Christian-Muslim Relations*, XII, (2001), p. 341-342.

²⁰ Taşköprülüzâde Ahmet Efendi, *Eş-Şakâikü'n-Numâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, İstanbul 1989, s. 15

²¹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. III, s. 227- 228

²² Bâli Efendi Türbesi'nin giriş kitabesinde:

"Mâte şeyhü'l-küllî kutbu'l-ârifin
Tâliben bi'r-râğbeti sübbûhahû
Revvehallahû bi-rûhî sırrihî
Sabbera fi'l-cenneti habbûhahû
Elhemallahû lenâ târihahû
Kaddesallahû Te'âlâ rûhahû sene 958/1551" yazmaktadır. Bk. Halil Celcep, *a.g.e.*, s. 34

²³ Evliya Çelebi *a.g.e.*, C. III, s. 227-228.

Sosyolojik olarak Osmanlı Padişahlarının tekke şeyhlerinin faaliyetlerini ilgiyle takip ederek onlara yakınlık göstermesi dikkat çekicidir. Nitekim Mardin'e göre bu husus, Padişahların özellikle şeyh ve dervişlerin gücünden çekindiğinin bir göstergesidir²⁴.

Şeyh Bâlî Efendi'nin dinî-tasavvufî ciheti Osmanlı Devleti'nin kültür hayatı için daha büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle onun mensubu olduğu Halvetiyye Tarikatı; Muhyiddin-i Arabî'nin *Vahdet-i Vücûd* görüşünden etkilenmiştir. Nefsin kötülük ve günahlardan arındırılmasını esas alan tarikat, sesli zikre büyük önem vermiş ve bunu gerçekleştirirken mûsiki aletleri kullanmıştır. Şeyh Bâlî Efendi yetiştirdiği birçok halifesini irşat amacıyla çevreye göndererek düşüncelerini anlatmıştır. Görüşlerini Rumeli sahasında yayan Şeyh Bâlî Efendi, her kesimden insanın sohbetlerine katıldığı bir çevre meydana getirmiştir²⁵. Tekkesine gelen misafirlerin seviyelerine göre hitap eden Şeyh Efendi, bölgede yakından takip edilen bir kişi hâline gelmiştir. Şeyh Efendi'nin tekkesi zamanla Rumeli'de yaşayan Müslümanlar kadar, gayrimüslimler tarafından da dikkatle takip edilmeye başlanmıştır²⁶. Benzer şekilde Şeyh Efendi'nin dili ve duasındaki bereketinden Padişah Kanûnî Sultan Süleyman'ın da etkilendiği anlaşılmaktadır²⁷.

Şeyh Bâlî Efendi'nin Sofya yakınlarında ikamet ettiği köyün ismi erken devir kaynaklarında Salâhiyye veya Sâlihiyye olarak belirtilmektedir. Ancak tekkenin bulunduğu köyün ismi, XIX. yüzyıl kaynaklarında Bâlî Efendi Karyesi²⁸ olarak değiştirilmiştir. Vitoş Dağı eteklerinde bulunan Salâhiyye Köyü, hem şeyhin müritlerinin, hem de gayrimüslim unsurların bir arada yaşadığı yerleşim yeri haline gelmiştir²⁹. Bu dönem-

²⁴ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler*, c. III, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 87.

²⁵ Osmanlı döneminde Anadolu coğrafyasında var olan bütün tarikatların Rumeli'ye de yayıldıkları bilinmektedir. Rumeli'de yayılan tarikatlar içerisinde daha çok ilgi gören tasavvufî oluşumlardan birisi Halvetiyye tarikatıdır. Bâlî Efendi ise bu tarikatın bölgedeki ilk şeyhlerindedir. Rumeli sahasında Halvetiyye Tarikatı, özellikle Sofya ve Filibe'de geniş faaliyet alanı bulmuştur. Şeyh Bâlî Efendi'nin hayatta iken yürüttüğü irşat faaliyetleri, XVII. yüzyılda Sofya şehrini Halvetiyye Tarikatı'nın merkezi durumuna getirmiştir. Şeyh Bâlî Efendi'nin vefatından sonra onun müritleri tarikatı bölgeye tamamen yerleştirmişlerdir. Halvetiyye Tarikatı'nın müritleri tarafından Sünbüliyye, Şemsiyye-Sivasiyye, Gülşeniyye, Uşakiyye, Sa'diyye adıyla bölgede yeni kollar oluşturulmuştur. Halvetiyye Tarikatı'nın bu kolları Rumeli'de Tatarpazarı, Samakov, Vidin, Sofya, Varna, Nevrokop, Filibe, Yanbolu, Aydos, Hacıoğlupazarı, Silistre, Pravadi, Rusçuk ve Köstendil şehirlerine yayılmıştır. Şeyh Bâlî Efendi, Halvetiyye Tarikatı'nın şeyhi olarak birçok derviş yetiştirmiş ve kimi kaynaklara göre yetmiş bin müride ulaşmıştır. Bk. H. Celep, *a.g.e.*, s. 18

²⁶ Şeyh Bâlî Efendi'nin kişiliği ve felsefesi sadece Müslümanlar tarafından değil, aynı zamanda Hıristiyanlar ve Yahudiler tarafından da takdir edilmiştir. Ünlü Bulgar Coğrafyacısı Pavel Deliradev onun hayatı ve faaliyetleriyle ilgili araştırmalar yaparak insanlar arasında barış ve sevgi telkin ettiğini ifade etmiştir. Bk. Halil Celep, *a.g.e.*, s. 30.

²⁷ Mehmed Mecdi Efendi, *a.g.e.*, İstanbul 1269, s. 522. Ayrıca Bk. Mustafa Kara, *a.g.m.*, s. 20-21.

²⁸ Salâhiyye Köyü'nün ismi son dönem kaynaklarında Bâlî Efendi Karyesi olarak geçmektedir. Bk. Sofya Şer'iyye Sicili 309/4-b ve Sofya Şer'iyye Sicili 309/5-a.

²⁹ Sofya sicillerinde Bâlî Efendi Köyü'nde gayrimüslimlerin yaşadığını ortaya koyan kayıtlar vardır. 25 Rebi'ü'l-âhır 1138/31 Aralık 1725 tarihli bir belgede; "...Bâlî Efendi nâm karye sükkânından olub hâlik olan ..." ifadesi yer almaktadır. Bk. Sofya Şer'iyye Sicili, 306/37-c

de Bâli Efendi Çiftliği olarak ifade edilen alanın çınar, meşe, kavak ve ardıç ağaçları ile dolu olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Bâli Efendi ve müridleri, diğer bölgelerde kolonizatör Türk dervişlerinin yaptığı gibi, Vitoş Dağı'nın yamacında, ağaçlarla kaplı ıssız bir alanda kendilerine göre bir hayat kurmuşlardır. Şeyhin vefatından kısa bir süre sonra muhtemelen H.960/1553 tarihinde Abdülaziz oğlu Kadı Abdurrahman tarafından Salâhiyye Köyü'nde türbe inşa ettirilerek burası hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin ziyaret mekâmı hâline getirilmiştir.

Bâli Efendi Tekkesi'nin bulunduğu bölgenin daha başka özellikleri de vardır. Tekkenin, Vitoş Dağı'nın yamacında bulunmasından dolayı, dağdan gelen kar suları vakfa ait değirmenlerin çalışmasına katkı yapmıştır³⁰. Öte yandan Bâli Efendi Tekkesi'nin bulunduğu sahada, kaplıca suyu da çıkmaktadır. Bölgede kaplıca suyundan istifade edebilmek için zaman içerisinde hamamlar tesis edilmiştir³¹.

Şehircilik açısından Sofya kazası yakınındaki Salâhiyye/Bâli Efendi Köyü, burada bulunan tekke ve türbe merkezli bir yerleşim planı üzerinden genişletilmiştir. Vakıf kurumu ile ayakta tutulan tekke ve türbe, elde edilen temlik ve yapılan yardımlarla Vitoş Dağı eteklerindeki yerleşim sahasını geliştirmiştir. XVI. yüzyıl sonlarında Şeyh Bâli Efendi Tekkesi'nin bulunduğu mekâna yeni binalar yapılmıştır. Geniş bir sahada kendi dinî faaliyetlerini yürüten tekke, diğer taraftan da iktisadî gücünü geliştirmiştir. Osmanlı arşivindeki 61, 492, 539 ve 566 numaralı Sofya tahrir defterlerinde tekkede; şeyh, imam, müezzîn, hatîp, kervansaraycı, mu'arrif, kayyum, niyabet kadrolarının yanı sıra; sükkân-ı hücerât yani hücrelerde kalan dervişlerden bahsedilmektedir. Dolayısıyla yedi kişilik vakıf personelinden başka, hücrelerde kalan yedi dervîşi de hesaba katarsak tekkede en az on dört kişi dâimi olarak ikamet etmektedir³².

Tahrir defterlerinde Şeyh Bâli Efendi Vakfı ile ilgili dikkat çeken başka bir husus; Şeyh Efendi'nin para vakıfları hususunda dile getirdiği görüşlerinin, onun vefatından sonra vakfında uygulanmasıdır. Öyle ki XVI. yüzyıl sonlarında yani Padişah III. Mehmed devrinde hazırlanan 61 numaralı Mufassal Sofya Tahriri'nde ve daha sonraki Sofya tahrirlerinde vakfın işlettiği yüklü miktardaki para gelirinden bahsedilmektedir. XVII. yüzyıla ait arka arkaya tutulmuş 61, 492, 539 ve 566 numaralı Sofya tahrir-

³⁰ Tapu Tahrir Defteri, nr. 61, s. 712; Tapu Tahrir Defteri, nr. 566, s. 666, Tapu Tahrir Defteri, nr. 539, s. 694-695.

³¹ XVI. yüzyılda kaplıca suyunun yüzeye çıktığı kısımda binalar yapılarak gelip gidenlerin dinlenmesi için kolaylık sağlanmıştır. Evliya Çelebi buradaki kaplıca suyunun çok sıcak ve biraz kükürtlü olduğunu yazmaktadır. Bu kaplıcaya bölgedeki Bulgar, Sırp ve diğer unsurlar tedavi amacıyla sık sık gelip gitmektedirler. Kaplıca suyunun en büyük özelliği frengi, cüzzam, sirpençe ve akıl hastalarının tedavisinde kullanılmasıdır. Bk. Evliya Çelebi *a.g.e.*, C. III, s. 227.

³² Tekke personeli için bk. Tapu Tahrir Defteri, nr. 61, s. 712; Tapu Tahrir Defteri, nr. 492, s. 712 ve Tapu Tahrir Defteri, nr. 539, s. 694- 695. Öte yandan Merhum Kınıcı Subaşı, tekkede kalan yedi dervîşe cüz okumaları şartıyla ayda 25 akçe, yıllık olarak da 2100 akçe tahsis etmiştir. Bk. Tapu Tahrir Defteri, nr. 539, s. 695.

lerinde *meblağ-ı vakf* başlıkları altında; Budin Mirimirân-ı Merhûm el-maktûl Mustafa Paşa'da 200.000 akçe, merhûm Mesih Voyvoda'da 40.000 akçe, merhum Kınacı Subaşı'da 25.000 akçe, merhûm Solak Mehmed'de 3.000 akçe, merhûm Turgud Dede'de 1.200 akçe, Veli Bey'de 6.000 akçe ve İlyas bin Turgud'da 1.200 akçe olmak üzere 276.400 akçelik meblağ karşımıza çıkmaktadır. Vakıf yönetimi, paraların işletilmesi yoluyla yıllık olarak hemen hemen 40.000 akçe gelire sahip olmaktadır. Belirtilen bu para gelirlerinden başka vakfin altı adet değirmeni, kervansarayı, dükkanları ve hamam işletmelerinin varlığı da dikkate alındığında, tekkenin mali durumunun çok iyi olduğu anlaşılmaktadır³³. Vakfin gelirleri müsakkafât türü gelirlerden ziyade, vakıf paralarının ribâ/istirbah yoluyla işletilmesinden oluşmuştur. Bu yüzden Şeyh Bâlî Efendi'nin para vakıfları konusunda savunduğu fikirler, kendi adıyla yaşatılan tekkesinde yakından takip edilmiştir. Sonuç olarak Şeyh Bâlî Efendi'nin XVI. yüzyılda para vakıfları hakkında Kanuni Sultan Süleyman'a, Vezir-i azam Rüstem Paşa'ya, Rumeli Kazaskeri Çivizade'ye ve onun talebesi Şah Çelebi'ye hitaben yazdığı mektuplardaki görüşleriyle vakfındaki uygulamalar benzerlik arz etmektedir³⁴.

Şeyh Bâlî Efendi Vakfı'nın malî yapısı XVI. yüzyıl sonlarında iyi olmasına rağmen, yapılan yardımlar ve tahsisatlar zaman içerisinde tekkenin gücünü ve etki alanını daha da artırmıştır³⁵. Bu manada Şeyh Bâlî Efendi Vakfı'na Padişahların ilgisi, XVII. yüzyılda da devam etmiştir. Nitekim 10 Rebi'ül-âhir 1027/6 Nisan 1618 tarihinde Padişah II. Osman tarafından Sofya Kadısı Mevlana Sadık'a gönderilen beratta, Şeyh Bâlî Efendi Türbesinde bulunan türbedarın günlük 12 akçelik tahsisatının *Kiremikofça Hasları Mukataası* mahsulünden alınması istenmiştir³⁶. (Tablo-I)

³³ Vakfin gelirleri giderleri, mülkleri ve kiracıları tahrir defterlerinde tek tek belirtilmiştir. Bk. Tapu Tahrir Defteri, nr. 61, s. 712; Tapu Tahrir Defteri, nr. 492, s. 712; Tapu Tahrir Defteri, nr. 539, s. 694-695 ve Tapu Tahrir Defteri, nr. 566, s. 666.

³⁴ Bâlî Efendi mektuplarında konunun hem ilmi hem de iktisadî açılardan para vakıflarının yasaklanmasının yol açacağı sosyal sıkıntılara değinmiştir. Şeyhin popüler manada tepkisini dile getirdiği bu mektuplar yaşadığı dönemin zihniyetinin anlaşılması için önemlidir. Dolayısıyla yazılan mektuplarla tartışma teorik zeminden pratiğe çekilerek para vakfı yasağının gündelik hayata etkileri tespit edilmektedir. Ayrıca bütün bu tartışmalarda konunun gerçekçi biçimde çözüme kavuşturulması gerektiği savunulmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Tahsin Özcan, "Sofyalı Bâlî Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. III, (1999), s. 127-128.

³⁵ Padişah Kanuni Sultan Süleyman'ın ve arkasından II. Selim'in yaptığı temliklere ve gösterdiği ilgiye rağmen, Şeyh Bâlî Efendi Vakfı'nın iktisadî düzeninde sıkıntılar da vardır. Örneğin Padişah III. Murad devrinde yaşanan sıkıntılardan biri, yöneticilerin vakıf gelirlerini topladıktan sonra bunları başka yerlere harcamalarıdır. Nitekim 2 Şaban 993/28 Ağustos 1585 tarihli mühimme kaydında ifade edildiğine göre; Salâhiyye Köyü'nde bulunan Bâlî Efendi Tekkesi Vakfı'nın gelirlerinin hemen toplanarak mütevelliyeye teslim edilmesi için emirname gönderilmiştir. Bk. BOA. A.DVNS. MHM. d. 73, s. 114. Ayrıca 29 Zilkâde 1174/2 Temmuz 1761 tarihli hükümde cami, han ve tekkeden sorumlu olan mütevellinin işgalinin durdurulması istenmiştir. Vakıf mütevellisinin hem vakıf mülkleri üzerinde, hem de Bâlî Efendi Köyü'ndeki kimi reayanın arazileri üzerinde tasarruf oluşturduğu, menziller inşa ederek halka ziyet verdiği ifade edilmektedir. Bk. BOA. C. BLD. 5965.

³⁶ Sofya Şer'iyeye Sicili I, 245-b

Tahrirlerde bahsedilen Salâhiyye Köyü'nde vakfa ait kervansaray, H.1015/1703-4 tarihinde Ekmekçizâde Ahmed Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Ekmekçizâde Ahmed Paşa, Bâli Efendi Köyü'ne yolcuların konaklayabilmeleri için hem 40-50 odalı bir han, hem de buraya gelen kişilerin mal alıp satabilmeleri için yaklaşık 50 adet dükkandan oluşan yapılaşmaya imza atmıştır³⁷. Salâhiyye Köyü'nde tekke etrafında başlayan şehirleşme, Şeyh Bâli Efendi Vakfı'nın yüzü suyu hürmetine bundan sonra da sürdürülmüştür. Örneğin Sofya Kadısı Abdurrahman Efendi, Bâli Efendi Türbesi'nin yanına hem yeni bir cami inşa ettirmiş, hem de eskiden var olan türbe ve tekke binalarını restore ettirmek suretiyle, klasik dönem Osmanlı şehirciliğinin vakıf sistemleri üzerinden aşama aşama nasıl geliştirildiğini göstermiştir. Yapılan bu eserler, Şeyh Bâli Efendi Tekkesi'nin bulunduğu mekâm ıssız bir bölge olmaktan çıkararak, gece ve gündüz misafirlerin konakladığı, alışveriş yaptıkları bir kasaba hüviyetine kavuşturmuştur. Böylece Salâhiyye Köyü'nde Şeyh Bâli Efendi'nin hayatta olduğu dönemde tekke binası ile başlayan yapısal gelişim, kimi zaman temlikler kimi zaman da yapılan bağışlarla büyük bir değişim gerçekleştirilmiştir. Bölgenin bu değişiminde Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve II. Osman devirlerinde yapılan tahsisatların ve yardımların büyük etkisi vardır. Aynı şekilde askerî sınıftan Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın Bâli Efendi Tekkesi etrafına inşa ettirdiği kervansaray ve 50 adet dükkandan oluşan çarşıyı da unutmamak gerekmektedir.

2. Tekkeye Yönelik İhsanların Süreklilik Kazanması

XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti için siyasî açıdan Orta Avrupa ve Balkanlardaki egemenliğin korunabilmesi için rakip devletlerle mücadelenin arttığı bir yüzyıldır. Siyaseten güçlü konumunu korumak niyetinde olan devlet, bir taraftan geleceği için değişen ve gelişen koşullar karşısında ıslahatlar yaparak bozulan kurumlarını yeniden ayağa kaldırmaya çalışırken, diğer taraftan da var olan vakıf müesseselerini korumak ve desteklemek suretiyle onların mevcudiyetinden güç almaya çalışmıştır. Bu manada XVIII. yüzyıl içerisinde Şeyh Bâli Efendi Vakfı'na karşı Osmanlı Padişahlarının ve halkın tekkeyi himaye edici politikalarının sürdürüldüğü bir yüzyıl karşımıza çıkmaktadır.

XVIII. yüzyılda Şeyh Bâli Efendi Vakfı'na devlet gelirlerinden tahsisat ayıran ilk Padişah III. Ahmed olmuştur. Önceki yüzyıllarda Padişah Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve II. Osman'ın Şeyh Bâli Efendi Vakfı'na tahsisatları söz konusu iken, şimdi Padişah III. Ahmed, Şeyh Bâli Efendi Türbesi'ndeki personel için tahsisat koydurarak buradaki kişilerin desteklemesine katkıda bulunmuştur. Nitekim Padişah III. Ahmed'in *Sofya Gümrüğü Mukataası* gelirinden günlük 20 akçeyi türbe personel için ayırdığını, 14 Şevval 1122/13 Ekim 1710 tarihli beratta ifade etmiştir³⁸.

³⁷ Evliya Çelebi *a.g.e.*, C. III, s. 227-228.

³⁸ BOA. C. EV. 32804

Benzer şekilde, 17 Şaban 1154/28 Ekim 1741 tarihinde Osmanlı Padişahı I. Mahmud'un gönderdiği fermana; Şeyh Bâlî Efendi Câmîi'nde imam ve hatip olan Ahmed Efendi'nin vefatıyla yerine atanan oğlu Abdurrahman'a, *Sofya İhtisab Mukataası* malından günlük 20 akçe tahsisat ayrıldığı belirtilmiştir³⁹. Görüldüğü üzere tıpkı Konya'da bulunan Mevlevî Dergahı'nda olduğu gibi, Halvetî tarikatına mensup şeyh ve dervişlerin devlete bağlılıklarını artırıcı unsurlardan birisi olan tahsisatlar, vakıf için sık sık kullanılmaya başlanmıştır. Padişahın yaptığı bu yardımlar, ister taâmiye/yemek bedeli şeklinde olsun, isterse vazife karşılığı maaş şeklinde olsun tekkeler için oldukça önemlidir⁴⁰.

Devlet adamlarının yaptığı yardımlar kadar süreklilik arz etmese de zaman içerisinde vakıf, halk tarafından da desteklenmiştir. Örneğin 16 Receb 1173/4 Mart 1760 tarihinde Sofya Kazası merkezinde bulunan Mensur Hoca Mahallesi'nden Seyyide Hadice Hatun, Yukarı Bana Köyü'ndeki çiftlik ve bahçesini; Salâhiyye Köyü'deki değirmen, iki katlı ev ve fırını; Pogra Köyü sınırları içerisindeki altı gözlü değirmenin gelirlerini ve 200 kuruş parasını; Siyavuş Paşa ve Bâlî Efendi camilerindeki din görevlileri için vakfetmiştir⁴¹.

XVIII. yüzyılda Sofyalı Şeyh Bâlî Efendi Vakfı'nın faaliyetlerinin desteklenmesi hususu, yine Osmanlı Padişahlarının öncelikli görevleri arasındadır. Bu itibarla Şeyh Bâlî Efendi Tekkesi'ndeki Halvetî Tarikatı'na mensup dervişlere karşı devletin daima olumlu bir tavır içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Padişah I. Abdülhamid geçmişten beri Şeyh Bâlî Efendi Tekkesi ile var olan iyi ilişkileri sürdürmeye devam etmiştir. Bunun için hazırlanan 24 Ramazan 1182/1 Şubat 1769 tarihli beratta; yevmi iki akçe ile İbrahim Efendi'yi cami hatibi ve şeyhi olarak görevlendirmiştir⁴². Padişah I. Abdülhamid, cami hatibi için tahsisatını *Berzenik Mukataası*'ndan yapmıştır. Nitekim mukataa emini Hasan Ağa, 12 Muharrem 1201/4 Kasım 1786 tarihinde gönderdiği arz ile Şeyh Bâlî Efendi Vakfı camisine hatib ve şeyh olan kişilere yıllık 720 akçelik bedelin ödendiğini ifade etmiştir⁴³.

Padişah I. Abdülhamid devrinde Berzenik Mukataası'ndan yapılan tahsisatın ödenmesinde zaman zaman sorunlar yaşanabilmıştır. Kayıtlara göre mukataa gelirinin azalmasına bağlı olarak yaşanan sorunlar, Padişah III. Selim devrine geldiğinde

³⁹ BOA. C. EV. 7273/1- 2 ve BOA. C. EV. 20786

⁴⁰ Bu konuda Rüya Kılıç, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Süfi Geleniğin Taşınmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s. 19.

⁴¹ VGMA. Def. 739/6, s. 273-275. Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Bâlî Efendi Vakfı'na yapılan yardımlar hakkında çeşitli vakfiyeleri bulmak mümkündür. Sofya sakinlerinden Müftü El-hâc İbrahim Efendi bin El- hâc Mustafa; Yeğen Bey isimli bahçesini, Elmal, Kazovası, Banşur ve Değirmenlerözü mezralarını vakfetmiştir. Müftü Efendi'nin bu akarâtı Sofya'daki Nakşibendi Hangâhı, Bâlî Efendi Tekkesi ve Kamer Hatun Zaviyesi şeyhlerine tahsis etmiştir. Bk. *VGMA. Def.* 629, s. 20

⁴² BOA. C. EV. 20630-1

⁴³ BOA. C. EV. 20630-2

Berzenik Mukataası'ndan tekkeye verilen yıllık payın tahsil edilemez duruma gelmesine kadar varmıştır. Bu dönemde Şeyh Bâli Efendi Vakfı yetkilileri mukataa eminine başvurarak hakları olan bedellerin ödenmesini talep etmişlerdir. Nitekim Başmukataa emininin H.1203/1788 tarihli arzında, söz konusu Berzenik Mukataası'ndan Şeyh Bâli Efendi Vakfı türbe hademesinin 354 kuruş alacağı olduğu ifade edilmiştir. Bu yılda Berzenik Mukataası'nın gelirinin 1065 kuruş olduğu ve bu gelirden 689 kuruşunun devam eden savaşlar nedeniyle doğrudan *Belgrad Topçuları Mevacibi*'ne havale olunması hasebiyle miriye dönüştürüldüğü belirtilmektedir. Mültezim Sofyalı el-hâc Hasan ise kendini savunarak mukataa gelirinden 380 kuruş kaldığını, bu paradan Şeyh Bâli Efendi Vakfı'na verilmesi gereken 354 kuruşu ödeyemeyeceğini belirtmiştir. Bu durumda Başmukataa emini, mevcut paradan vakfa bir miktar ödeme yapılmasını, kalan vakıf bakiyesinin ertesi yıl yani H.1204/1789 senesi mukataa hasılatından ödenmesini uygun görmüştür. Böylece H.1204/1789 yılı mukataa gelirinden önce Şeyh Bâli Efendi Vakfı'nın tahsisatının ödenmesi karara bağlanırken, kalan paradan Belgrad Topçularının havalesinin gönderilmesi ferman buyrulmuştur⁴⁴. Görüldüğü üzere savaşlardan dolayı hazinenin paraya olan ihtiyacı artmış olsa da Osmanlı Padişahları, Şeyh Bâli Efendi Vakfı personelinin gönlünü almayı bilmiştir. Belgelerde Şeyh Bâli Efendi Vakfı personeline “*zerre kadar ezâ verilmemesi*” yönünde talimatın olması, Padişahların tekkeye bakışını açıkça ortaya koymaktadır.

Padişah III. Selim'in Şeyh Bâli Efendi Vakfı personelinin gücendirmemek için hassas davrandığını sadece Berzenik Mukataası tahsisatının gecikmesi sırasında gönderdiği ferman ile değil, aynı zamanda 3 Şevval 1205/5 Haziran 1791 tarihli emriyle de görmek mümkündür. Tekkenin hemen batı tarafında bulunan vakfa ait hanın, vakıf parası ile tamir edilmesi mümkün olmayınca konu, Padişah III. Selim'e intikal ettirilmiştir. Padişah III. Selim'e sunulan vakıf arzında söz konusu hanın çatısındaki kiremit ve kurşunların yenilenmesi işinin 6000 kuruşa yapılabileceğinin ifade edilmesinden sonra, Padişah gerekli tamirat bedelini vakfa göndermiştir⁴⁵. Bu durum Neumann'a göre, Osmanlı devrinde şeyhlerin devlete olan bağlılığını arttıran bir unsurdur⁴⁶.

Böylece Padişahların, askerî sınıf mensuplarının ve reayadan kimi kişilerin yaptığı tahsisatlarla Şeyh Bâli Efendi Vakfı; tekke, cami, türbe, çeşme, kervansaray ve dükkânlardan oluşarak geniş bir yapı sistemine kavuşmuştur. Nitekim 2 Zilhicce 1207/11 Temmuz 1793 tarihli sicil kaydında ise ilk kez Şeyh Bâli Efendi Vakfı'nın medresesinden bahsedilmektedir. Salâhiyye Köyü'ndeki Halveti tekkesi ile başlayan dinî yapılaşma süreci, medresenin eklenmesiyle yeni bir boyut daha kazanmıştır. Padi-

⁴⁴ 29 Cemâziye'l-âhir 1204/16 Mart 1790. Bk. Sofya Şer'iyeye Sicili 162/11-a

⁴⁵ BOA. C. BLD. 3663

⁴⁶ Christoph K. Neumann, “19. Yüzyıla Girenken Konya Mevlâvî Asitanesi ile Devlet-Arasındaki İlişkiler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. II, (1996), s. 171-173. Ayrıca Bk. Ahmet Köç; “Mevlevîler ve Devlet: Ankara Mevlevîhanesi Örneği: Ekonomik Statü, Vakıflar ve Yönetim”, *Bellelen*, sy. 276, Ankara (2012), s. 549.

şah III. Selim tarafından düzenlenmiş beratta, Mevlana Hasan'ın ehil ve müstehak bir müderris olarak medresede görevlendirildiği ifade edilmektedir⁴⁷.

Öte yandan XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde; Padişah III. Selim, Şeyh Bâli Efendi Vakfı'nda ortaya çıkan tahsisat anlaşmazlığını da çözmüştür. 12 Safer 1214/16 Temmuz 1799 tarihinde yazılan emirde Berzenik Mukataası'ndan vakfin türbe hademesi için ayrılan 354 kuruşluk yıllık tahsisat üzerinde yeniden inceleme yapılmıştır⁴⁸.

3. XIX. Yüzyıl: Vakfın Sınırların Dışında Kalması

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde siyasi, iktisadî ve askerî açılardan ayrı ayrı sonuçları olan bir yüzyıldır. Bu yüzyılın ilk yarısında, geçen yüzyıldan beri Rumeli topraklarında sürdürülen savaşlar karşımıza çıkmaktadır. Savaşlar nedeniyle Sofya kazası eski canlı günlerinden oldukça uzaklaşmıştır. Bu dönemdeki siyasi olayların askerî olaylarla ilişkili olduğu düşünüldüğünde; Rumeli topraklarındaki yeni gelişmelerin politik sonuçlarının olması kaçınılmazdır. XIX. yüzyılın ortalarına kadar bölgedeki vakıfların tıpkı Anadolu coğrafyasında olduğu gibi kendi iç sorunları olmakla birlikte, vakıflar bu sorunlarını bir şekilde çözebilmişlerdir. Şeyh Bâli Efendi Vakfı'nın XIX. yüzyıldaki durumuna bakıldığında; vakfin belirli dönemlerde malî krizler yaşadığı, ancak bu durumu Padişahlar, askerî sınıf mensupları ve reayadan kimi kişilerin yardımları ile -geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi- aşmayı başardığı görülmektedir.

XIX. yüzyıl başlarında Padişah III. Selim devrinde tekke ve türbeye yapılan yardımlar daha da artmıştır. Nitekim Şeyh Bâli Efendi Türbesi'ne yapılan yardımların kaydedildiği malzeme defteri, toplumun hemen her kesiminden insanların buraya ilgi duyduğunu göstermektedir. 10 Cemâziye'l-evvel 1220/6 Ağustos 1805 tarihli malzeme defterinde türbe içerisinde bulunan malzemenin adı, cinsi ve kim tarafından vakfedildiği hususlarına kadar detaylı kayıtlar tutulmuştur. Deftere göre türbe içerisinde çok sayıda mushaf-ı şerif⁴⁹, kadife seccadeler, pirinç şamdanlar, sim kandiller, acem halıları, kitaplar ve Şeyh Bâli Efendi'nin mezarı üzerine örtülmüş iki adet ka'be örtüsü vardır. Bahsedilen malzeme; Balıkcızâde Mehmed Faik Efendi, Sofya Kadısı, Dellâlbaşı Abdullah Ağa, Sofyevî Şeyh Mehmed Efendi, Tiranlı İbrahim Paşa, Mirimirân Cafer Paşa, Abdi Paşa, El-hâc Osman Paşa, Yusuf Bölükbaşı, Sofya Hakimi Mehmed Fahreddin Efendi tarafından vakfedilmiştir⁵⁰. İsimlerini verdiğimiz ulemâ ve ümerânın türbeye yaptıkları yardımların maddî değeri küçük olmakla birlikte, Sofyalı Şeyh Bâli

⁴⁷ Sofya Şer'iyye Sicili 23/8-a

⁴⁸ Sadr-ı esbak Yusuf Paşa tarafından Berzenik Mukataası'ndan yapılan tahsisatta; görevli imama 20 akçe, Yasin okuyan kişiye 20 akçe, müezzine 15 akçe, ihlas ve hatim okuyan kişiye 15 akçe, fetih suresini okuyan kişiye 5'er akçe, revgan-ı zeyt bahası için 8 akçe, kandil cihetine 18 akçe, fakirler için yemek ücreti olarak 15'er akçe olmak üzere tahsisat ayırmıştır. Bk. Sofya Şer'iyye Sicili 311/9- 10.

⁴⁹ Sofya Şer'iyye Sicili 27/7-a

⁵⁰ Sofya Şer'iyye Sicili 27/7-a

Efendi Tekkesi'nin devlet adamları ile kurduğu yakınlığın önemli bir göstergesidir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Padişah II. Mahmud'un saltanatı sırasında -türbeye yapılan bağışlar dışında- Sofyalı Şeyh Bâli Efendi Tekkesi'ne devrin vezir-i âzamlarından Hurşid Ahmed Paşa yüklü miktarda yardım yapmıştır. Hurşid Ahmed Paşa'nın tekkeye âmed ü şüd⁵¹ eden fukaraya taâmiye olmak üzere 2000 kuruş nezir etmiştir. Vezir-i âzam Hurşid Ahmed Paşa'nın Şeyh Bâli Efendi Tekkesi'ne yaptığı bu tahsisata rağmen, Sofya kadısı vakıf parasının nasıl değerlendirileceği konusunda vakıf yönetiminden farklı bir uygulama başlatmıştır. Buna göre kadı efendi tekke yönetimine nakit olarak verilecek paranın, tekke şeyhi tarafından telef edilebileceğini düşünerek paranın, Sofya Debbağ Esnafı'na onu onbir buçuk(%15) üzerinden işletilmesini istemiştir. Kadı efendi ve müftünün onayı ile tekkeye tahsis edilen 2000 kuruş, Sofya Debbağ Esnafı'na; “*ribâ-i şer‘i olduğu vecihle istirbâh olunub senevî hâsılı olan 300 kuruş neması tekke-i mezbûre şeyhine*” her yılın sonunda verilmesi şartıyla teslim edilmiştir⁵². Hurşid Ahmed Paşa'nın vakfa yaptığı tahsisatın işlemlerini yürüten Sofya kadısı Selim Mollazâde es-seyyid Abdurrahman Efendi, Şeyh Bâli Efendi Vakfı'na yapılan tahsisatın vakfedilmesi ile ilgili vakfiyeyi oluşturarak 1 Safer 1229/23 Ocak 1814 tarihinde işleme koymuştur. Böylece Sofya Debbağ Şeyhi Ali Efendi'nin, yıllık istirbah bedeli olarak Şeyh Bâli Efendi Vakfı'na verdiği para ile tekke dışındaki kısımlarda çalışan tüm personelin maaşları karşılanmıştır⁵³. Nitekim 21 Rebi'ü'l-âhir 1288/10 Temmuz 1871 tarihli belgede Sofyalı Şeyh Bâli Efendi Cami'i'nin muhasebesi gösterilirken, söz konusu Hurşid Ahmed Paşa'nın yaptığı tahsisatlar da belirtilmiştir⁵⁴. Görüldüğü üzere Sofya kadısı, Vezir-i âzam Hurşid Ahmed Paşa'nın tahsis ettiği vakıf paralarını onu onbir buçuk hesabıyla kiraya vererek vakıflarda sürekliliğin esas olması gerektiğini vurgulamıştır. Askerî sınıf mensubu Hurşid Ahmed Paşa'nın Şeyh Bâli Efendi Vakfı'na para tahsis etmesi, bir Osmanlı bürokratinin resmi olmayan görevleri arasında vakıf kurumlarını desteklemenin de olduğunu göstermektedir. Zaten Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunmasını ve İslam dininin yüceltilmesini görev addeden Osmanlı yönetici sınıfı din ve devleti, “*din ü devlet*” şeklinde formüle ederek misyonunu ortaya koymuştur⁵⁵.

Padişah Abdülmecid devrinde Sofyalı Şeyh Bâli Efendi Vakfı'nın gelir kaynakları arasında önceki yüzyıllara göre bir değişim söz konusu değildir. Nitekim XIX. yüzyıl

⁵¹ Âmed ü şüd ifadesi farsça bir ifade olup gelip giden kişileri ifade etmektedir.

⁵² 2000 kuruşluk tahsisatın istirbah bedeli olan 300 kuruştan, 50 kuruş ayrılarak bu paranın vakıfta çalışan sair din personelinin maaşları için harcanacağı ifade edilmektedir. Bk. Sofya Şer'iyye Sicili 32/50-a ve Sofya Şer'iyye Sicili 32/64-b

⁵³ Bk. Sofya Şer'iyye Sicili 32/64-b ve Sofya Şer'iyye Sicili 32/65-a

⁵⁴ Aynı tarihlerde vakıf çatısı altında bulunan caminin aylık giderleri yaklaşık 215 kuruş civarındadır. BOA. EV. d. nr. 21871

⁵⁵ Bu konuda Şerif Mardin'e tekrar kulak vermek gerekebilir: “...din yönetici seçkinler için çok daha fazla devletin meşruiyetiyle ilgili bir konudur...”. Bk. Ş. Mardin, *a.g.e.*, s. 162.

ortalarında vakfin çayırları, dükkanları ve menzili bulunmakla birlikte kervansarayı yıkılmış olmalıdır. Bu dönemde vakfin en önemli gelir sahası *nukûd-ı mevkûfe* yani vakıf paralarının işletilmesinden elde edilmektedir. Bu durum, Şeyh Bâli Efendi'nin daha hayatta iken savunduğu para vakıfları konusundaki görüşleri ile doğrudan örtüşmektedir. XIX. yüzyılda vakfin yine Şeyh Bâli Efendi'nin görüşleri çerçevesinde hareket ediyor olması; vâkıfın/kurucunun müesseseler üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. Nitekim H.1271/1854 yılından H.1275/1858 yılına kadar olan evkaf defterlerinde vakfin esas gelir kaynaklarının nukûd-ı mevkûfeden gelen gelirler olduğu görülmektedir. Bu yıllarda vakfin onu onbir buçuk hesabıyla işlettiği vakıf paralarından ortalama olarak yıllık 500 kuruş civarında geliri vardır⁵⁶.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Rumeli topraklarındaki esas sorun; bölgede özerk bir Bulgar yönetiminin kurulmasıdır. Yaşanan bu siyasi gelişme hem Şeyh Bâli Efendi Vakfı için, hem de bölgedeki diğer kuruluşlar için Osmanlı Devleti'nden kopuş anlamına gelmektedir. Her ne kadar Padişahlar, yardım istekleri ile çırpınan, hizmet veremez duruma gelen vakıflara kısmî olarak destek çıkmaya devam etmiş olsalar da yaşanan siyasi gelişmeler geri dönüşü olmayan bağımsız Bulgar Devleti'ne doğru gidişi hızlandırmıştır. Sonuç itibarıyla; uzun süreden beri Osmanlı Devleti ve toplumu adına Sofya'da faaliyet gösteren Şeyh Bâli Efendi Vakfı, yeni kurulan Bulgar Devleti'nin sınırları içerisinde kalarak, kendisine muhatap bulamamış ve bakımsızlıktan yok olma başlamıştır.

Bulgar Devleti'nin yönetimi altında var olma mücadelesi veren vakıf, eskiden olduğu gibi yine Osmanlı merkezî idaresinden yardım talep etmeye devam etmiştir⁵⁷. Sofya şehrindeki İslam eserleriyle ilgili başkente gönderilen bir raporda, Şeyh Bâli Efendi'nin eserlerinden bahsedilerek, cami, zaviye ve türbenin Bulgaristan Komiserliği tarafından zabt ve tahrip edilmesini önlemek için Osmanlı Devleti'nin buralara imam, müezzin ve türbedâr atamasının zorunlu olduğu dile getirilmiştir. Bunun üzerine devrin Padişahı II. Abdülhamid, Şeyh Bâli Efendi Vakfı'nda görevli personelin maaşlarını ödenebilmeleri için aylık 1000 kuruş tahsisat ayırdığı, yine türbenin tamiri ve yanına yeni bir odanın yapılması için ilave 8000 kuruş daha gönderdiği belgelerden anlaşılmaktadır. Böylece Sultan II. Abdülhamid -geçmiş asırlarda atalarının yaptığı gibi- Rumeli'deki kolonizatör Türk dervişlerinden olan Şeyh Bâli Efendi Türbesi'nin, Bulgarlar tarafından *pâ-mâl/* ayaklar altına alınmasını engellemek amacıyla 19 Rebi'ül-âhir 1315/17 Eylül 1897 tarihinde ferman göndererek talep edilen meblağ

⁵⁶ BOA. EV. d. nr. 14900 - BOA. EV. d. nr. 15513 - BOA. EV. d. nr. 15632 ve BOA. EV. d. nr. 21469.

⁵⁷ Bulgar Hükümeti Osmanlı eserlerinden kurtulmak için çeşitli bahaneler öne sürmüştür. Sofya'da modern şehir mimarisi oluşturma adı altında başlayan faaliyetle müstakbel bir Versailles ve Postdam sarayları hayal edilerek tarihî eserler yok edilmiştir. Bk. Aşkın Koyuncu, *Balkanlarda Dönüşüm, Milli Devletler ve Osmanlı Mirasının Tasfiyesi: Bulgaristan Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana-bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2005, s. 257-259.

havale etmiştir⁵⁸. Padişahın, Şeyh Bâli Efendi türbesine gönderdiği yardımlarla hem gerekli tamiratlar yapılmış, hem de talep edilen bir odanın inşaatı gerçekleştirilmiştir. 18 Safer 1319/6 Haziran 1901 tarihinde Şeyh Bâli Efendi Tekkesi'ndeki tamirat ve inşaatlar bitirilerek bu yapıların açılışı gerçekleştirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in ihsan ve desteğiyle yapılan bu restorasyon faaliyeti Bulgar komiserlik heyeti, Sofya Müftüsü, Mebusân-ı İslamiyye Heyeti ve pek çok zevatın hazır bulunduğu sırada müftü efendinin okuduğu aşr-ı şerif ve arkasından "*Padişahım çok yaşa!*" dualarının tekrar tekrar okunmasıyla sona ermiştir⁵⁹. Bu dönemde Sultan II. Abdülhamid, uyguladığı politikalarla bütün İslam âleminin sorunlarını çözmeye muktedir olmasa da onlara elinden geldiği kadar yardım edebilmeyi kendisine şîâr edinmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in kutsal yerleri himaye etme ve oralara hizmet götürme siyaseti gibi sürdürmekte olduğu bir diğer politikası ise hayırsever davranışları ve himaye siyasetidir. Padişahın kutsal yerler dışında evliya ve şeyh türbelerini tamir ettirerek buralara saygı göstermesi; Sultan II. Abdülhamid tipi hayırseverlik politikası olarak yansıtılmaktadır. İşte bu davranış tarzı Osmanlı Padişahının idaresi altında olsun veya olmasın, tüm Müslüman tebâyı kendi yanında toplama politikasının bir parçasıdır⁶⁰.

Sosyolojik açıdan din, halkları Osmanlı yöneticilerine bağlayan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Din, kültürü denetleyen asıl unsur olduğu dönemlerde, toplumsal denetim kurmanın temel aracı olmuştur. Birleştirici bir unsur olarak din, toplumda bütünleşmeyi sağlayabilecek tek yoldur. Bu manada bir Osmanlı Padişahının yeni bir cami yaptırması veya bir tekkeyi tamir ettirmesi, devletin varlığını yeniden teyit etmek anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bu tür hareketlerin ardından Osmanlı Devleti'nin Müslüman toplulukların hamisi olduğu fikrinin propagandası da yapılmış olmaktadır⁶¹.

Sofyalı Şeyh Bâli Efendi Vakfı için Sultan II. Abdülhamid'in sürdürdüğü hayırseverlik politikası, Bulgar prensliğinin kurulması ve ardından bağımsızlık sürecinin başladığı döneme denk geldiği için ayrı bir önem taşımaktadır. Tekkenin Bulgar prensliği sınırları içerisinde kalması, Osmanlı Devleti ile tekkenin bağlarını birden bitirememiş, aşamalı olarak koparmıştır. Bulgar prensliğinin kurulmasına rağmen, Sultan II. Abdülhamid, Şeyh Bâli Efendi Vakfı'nın yardım ve tamirat isteklerini her zaman karşılarken, şeyh ve dervişler de Osmanlı Devleti'ne ve onun Padişahına hem saygı

⁵⁸ BOA. Y.PRK. MK.7/87.

⁵⁹ BOA. (A.MTZ.(04)), 70/34.

⁶⁰ Şerif Mardin'e göre Sultan II. Abdülhamid'in sembolik mekânizmalara olan derin bağlılığını görmek gerekir. Sultanın yaptırdığı imar faaliyetlerine karşı kendine has zekice kavrayışı vardır. Dolayısıyla bir taraftan okul, kışla, silah fabrikası, demir yolu veya diğer kamuya ait bina yapım programları sürerken; diğer taraftan da İslamcı siyasetin parçası olarak kendi camilerini yapamayacak kadar fakir durumda olan köylerde sultanın bir cami yaptırması doğrudan doğruya devletin varlığını yeniden teyit etmek anlamlarına geliyordu. Bk. Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 93.

⁶¹ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 93.

ve hürmet göstermişler, hem de vatan hasretlerini yüksek sesle dile getirmeye devam etmişlerdir⁶². Osmanlı Devleti'nin yaptığı tüm uyarılara rağmen, Bulgar prensliğinin Müslüman vakıfları üzerindeki politikası yok etmek şeklinde olmuştur. Bu dönemde Bulgar hükümeti tarafından Şeyh Bâlî Efendi Vakfı'na ait türbenin önünde bulunan cami 1886 yılında yıkılarak yerine, 1893 yılında kilise inşa ettirilmiştir. Şeyh Bâlî Efendi Tekkesi geçirdiği iki korkunç yangından sonra yok olmuştur. Şeyh Bâlî Efendi Tekke binası, daha sonra Anıtlar Derneği, Tarih Müzesi ve Sofya İslâm Cemaati'nin çabaları ile tamir ettirilmiştir⁶³. Sonuç olarak XX. yüzyıl başlarında Bulgaristan'da Türk idaresi sona ermiş olsa da çok eski dönemlerden beri faaliyette bulunan Türk Vakıfları hakkında tutulmuş ayrıntılı raporlar, Osmanlı arşivlerinde bulunmaktadır. Yayınlanan raporlarda diğer vakıflar gibi Şeyh Bâlî Efendi Vakfı'nın durumu da özetlenmektedir. Kaynaklara göre XX. yüzyıl başlarında Şeyh Bâlî Efendi Vakfı içerisinde tekke, tekkenin önünde bulunan cami, kahve dükkânı, ev, kebir taş han, kaplıca hamamı ve bostanlıktan bahsedilmektedir⁶⁴.

Sonuç

Osmanlı merkezî yönetimi ile Sofyalı Şeyh Bâlî Efendi Vakfı arasında geçmişi uzun asırlara dayanan bir ilişki söz konusudur. Halvetî Şeyhi Bâlî Efendi, vakıf müesseselerindeki iktisadî zorluklara ve meydana gelen tahribatlara işaret ederek, para vakıflarının gerekliliğini savunmuştur. Yine Şeyh Bâlî Efendi, para vakıfları konusunda tartışmaların devam ettiği dönemde halkın tepkilerini dile getirerek uygulamanın tekrar serbest bırakılmasını isteyen bir aksiyonerdir.

Sofyalı Şeyh Bâlî Efendi'nin para vakıfları konusunda savunduğu fikirler, onun vefatından sonra kendi adıyla kurulan vakfının temel getirilerinden birisi olmuştur. XVI. ve XVII. yüzyıl tahrirlerinde vakfın yıllık *nukûd-ı mevkûfe* geliri 40.000 akçe (yaklaşık 4.444 kuruş) civarında iken, bu gelir kalemi XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, 500 kuruşa kadar düşmüştür. Aynı şekilde XIX. yüzyılda vakfa ait kervansaray ve dükkânların yıkılmasıyla musakkafât gelirleri de azalmıştır.

Şeyh Bâlî Efendi'nin yaşadığı dönemde Padişah Kanuni Sultan Süleyman ve diğer devlet erkânı ile irtibat içinde olduğu anlaşılmaktadır. Padişah ile Halvetiye şeyhi arasındaki yakınlık, tekkenin bulunduğu köyün ve tekke binalarının sürekliliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Şeyh Bâlî Efendi Vakfı binalarının mas-

⁶² Butros Abu Mennah, "Sultan Abdulhamid II and Shaikh Abulhuda al- Sayyadi", *Middle Eastern Studies*, XV/1979, p. 148. Ayrıca Türkçe çevirisi için İrfan Gündüz, "Sultan Abdulhamid II ve Şeyh Ebü'l-Hüde es- Seyyadi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII- X, (1989- 1992), İstanbul 1995, s. 395.

⁶³ Halil Celep, *a.g.e.*, s. 22.

⁶⁴ XX. yüzyıl başlarında Bulgarlar adı geçen yapılardan caminin arsasında kilise inşa etmişler, zaviyeyi yıkmışlar, yine vakfa ait olan taş han, dükkânlar ve arazileri zapt etmişlerdir. Bk. Mehmet İpsirli, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. yüzyıl Başları)", *Bellelen*, LIII, Sayı, 207-208, s. 702-703.

rafları temlik, tahsisat, yardım ve ihsanlarla karşılanmıştır. Şeyh Bâli Efendi Vakfî'nin imkânlarının genişletilmesi ağırlıklı olarak Padişahlar tarafından gerçekleştirilmekle birlikte, askerî sınıf mensupları ve ulemânın desteği de söz konusudur. XVI. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman'ın, II. Selim'in ve XVII. yüzyılda II. Osman'ın vakfa sağladığı imkânlar, kurumun gelişmesinde belirleyici etkiye sahiptir. Aynı dönemde askerî sınıftan Ekmekçizade Ahmed Paşa'nın ve ulemâdan Sofya Kadısı Abdurrahman Efendi'nin yardımcılarıyla vakfın faaliyetlerinin daha da büyüdüğü görülmektedir.

XVIII. yüzyılda ise Osmanlı Padişahlarının tahsisatları diğer asırlarda olduğu gibi artarak sürmüştür. Önce III. Ahmed, daha sonra I. Mahmud ve I. Abdülhamid, Sofyalı Şeyh Bâli Efendi Vakfî'na yardımlarını esirgemeyen hükümdarlardır. Bunları XIX. yüzyılda III. Selim ile başlayan süreç takip etmiştir. Himaye politikası bu yüzyılda özellikle II. Abdülhamid tarafından daha geniş manada sürdürülmüştür. XIX. asırda ümerâ sınıfından Hurşid Ahmed Paşa, Abdi Paşa, El-hâc Osman Paşa, Mirimirân Cafer Paşa, Yusuf Bölükbaşı ve Tiranlı İbrahim Paşa'nın; ulemâ sınıfından Balıkcızâde Mehmed Faik Efendi, Sofyalı Mehmed Fahreddin Efendi ve Sofya Kadısı'nın vakfa yaptıkları küçük bağışları da unutmamak gerekmektedir.

XVI. yüzyılda kurulmuş olan Şeyh Bâli Efendi Tekkesi'nin Osmanlı Padişahları, devlet ümerâsı, din ulemâsı ve Sofya halkı ile iyi bir iletişim kurduğu açıktır. Diğer taraftan Şeyh Bâli Efendi Tekkesi'nin devlet ile olan ilişkilerinin her dönemde iki taraf açısından *yakın ve problemsiz* bir şekilde sürdüğü de görülmektedir. Halvetiye Tarikatı Şeyhi Bâli Efendi'nin gerek yaşadığı dönemde ve gerekse vefatından sonra yerine geçen şeyhlerin, Osmanlı merkezî yönetimi ile her hangi bir sorun yaşamamış olması; tekkenin faaliyetlerinin desteklenmesine olumlu yansıtıldığı gözükmektedir.

Tablo 1: Şeyh Bâli Efendi Vakfî'na Tahsisat Yapan Kişiler ve Tahsisât Türleri

No	Yüzyıl	Tahsisât Yapan Kişi	Tahsisât Türü
1	XVI. yüzyıl	Kanuni Sultan Süleyman	Şeyh Bâli Efendi ile mektuplaşma ve ilk temas
2	XVI. yüzyıl	II. Selim	Vakıf arazilerinin temliki
3	XVII. yüzyıl	II. Osman	Kiremikofça Hasları Mukataası'ndan 12 akçelik türbedâr tahsisât
4	H.1015/1703-1704	Ekmekçizâde Ahmed Paşa	Tekke etrafında han ve onun yanına sıralanmış 50 dükkan
5	H.1122/1710	III. Ahmed	Sofya Gümrüğü Mukataası'ndan vakıf personeline günlük 20 akçe tahsisât
6	XVIII. yüzyıl	Sofya Kadısı Abdurrahman Efendi	Tekke yanına cami inşâsı ve tekkenin tamiri

7	H. 1154/1741	I. Mahmud	Bâli Efendi Camii personeli için Sofya İhtisab Mukataası'ndan 20 akçe tahsisat
8	H.1173/1760	Seyyide Hadice Hatun	Yukarı Bana Köyü'nden çiftlik, bahçe ve Salâhiyye Köyü'nden değirmen, iki katlı ev, fırın ve Pogra Köyü'nden altı göz değirmen ve 200 kuruş para tahsisâtı
9	XVIII. yüzyıl	Müftü El-hâc İbrahim Efendi	Bahçe ve mezraa
10	H. 1182/1769	Padişah I. Abdülhamid	Berzenik Mukataası'ndan hatib ve şeyh için 60 akçe tahsisât
11	H. 1205/1791	Padişah III. Selim	Tekke ve diğer vakıf binalarının çatılarının onarılması için 6000 kuruş yardım
12	H.1214/1799	Yusuf Paşa	Personele ve vakıf yapılarına tahsisat
13	H.1220/1205	Balıkçızâde Mehmed Faik Efendi	Kitap bağıışı
14	XIX. yüzyıl	Sofya Kadısı	Kitap bağıışı
15	XIX. yüzyıl	Dellâlbaşı Abdullah Ağa	Kitap bağıışı
16	XIX. yüzyıl	Sofyevî Şeyh Mehmed Efendi	Kitap bağıışı
17	XIX. yüzyıl	El-hâc Osman Paşa	Türbe için çeşitli vasıflarda mefruşat
18	XIX. yüzyıl	Yusuf Bölükbaşı	Türbe için çeşitli vasıflarda mefruşat
19	XIX. yüzyıl	Sofya Hakimi Mehmed Fahreddin Efendi	Türbe için çeşitli vasıflarda mefruşat
20	XIX. yüzyıl	Abdi Paşa	Türbe eşyası
21	XIX. yüzyıl	Mirimirân Cafer Paşa	Cami ve türbe mefruşatı
22	XIX. yüzyıl	Tiranlı İbrahim Paşa	Aydınlatma amacıyla kandil bağıışı
23	H.1231/1815	Hurşid Ahmed Paşa	Tekke fukarası için 2.000 kuruş tahsisat
24	H.1319/1901	II. Abdülhamid	1.000 kuruş tahsisât, tamirat ve oda yapımı için 8.000 kuruş yardım

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

Bulgaristan Milli Kütüphanesi Oryantal Bölümü (NBKM)

Sofya Şer'iyye Sicili (ŞŞS), 1, 4, 12, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 85, 148, 149, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 173, 174, 269, 306, 308, 309, 311, 312, 313, 344, 347

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Belediye (C. BLD), 74/3663, 120/5965

Cevdet Evkaf (C. EV), 5/227, 145/7213, 146/7273, 163/8131, 407/20630, 410/20786, 651/32804

Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defteri (A. DVNS. MHM. d), 73

Evkaf Defteri (EV. d), 14900, 15513, 15632, 21469, 21871

Hattı Hümayun (HAT), 544/26939

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı (A. MTZ (04)), 70/34

Tapu Tahrir Defteri (TT. d), nr. 61, nr. 492, nr. 539, nr. 566

Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratu (Y. PRK. MK), 7/87

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGM. Defter, nr. 739/6, nr. 629/20, nr. 630/2

2. Kaynak Eserler

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* C. III, (haz.) Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY Yayınları, İstanbul 1999.

Mehmed Mecdi Efendi, *Terceme-i Şakâyük-ı Numaniyye*, İstanbul 1269.

Osmanzâde Hüseyin Vassaf , *Sefîne-i Evliyâ* C. III, (haz.) Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006.

Taşköprülüzâde, İsamüddin Ebû'l-hayr Ahmed Efendi, *Eş- Şekâiku'n- Numaniyye fi Ulemâi'd- Devleti'l- Osmaniyye*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

3. Kitaplar ve Makaleler

Abu Mennah Butros, "Sultan Abdulhamid II and Shaikh Abulhuda al- Sayyadi", *Middle Eastern Studies*, XV, (1979), pp. 131-153.

Alkan, Mustafa, "Germiyan İlinde Bir Sufi: Said Emre" (Zâviyesi, Şiirleri ve Menkıbeleri), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 38, (2006), ss. 25-47.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk IV*, (haz.) G. Ertürk-A. Yüksel, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1982.

Barkan, Ömer L., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İşkân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, sy. II, (1942), ss. 279-286.

Bilgili, A. Sinan, “Sivas Alibaba Zaviyesi Vakıf Belgeleri” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 51/1, (2009), ss. 1-34.

Celep, Halil, *Sofyalı Bâlî Efendi, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Gece Kitaplığı, Birinci baskı, İstanbul 2014.

Çelik, Gülfettin, “Sofyalı Bâlî Efendi Vakfı”, *Uluslararası Sofyalı Bali Efendi Sempozyumu Bildirileri*, (2006), ss. 1-5.

Erdoğan, M. Akif, “Onaltıncı Yüzyılda Sofya Şehri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy. XVII, (2002), ss. 1-15.

Genç, Nevin, XVI. yüzyılda Sofya Mufassal Tahrir Defteri’nde Sofya Kazası, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1988.

Gündüz, İrfan, “Sultan Abdulhamid II ve Şeyh Ebü'l- Hüda es- Seyyadi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. VII-X, yıl: 1989-1992, (1995), ss. 375-405.

_____, *Osmanlılarda Devlet/Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989.

Gündüz, Tufan, “Sofyalı Bâlî Efendi’nin Safevilere Dair Rüstem Paşa’ya Gönderdiği Mektup”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 56, (2010), ss. 203-210.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu- Klâsik Çağ 1300-1600*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, 1. bs. , İstanbul 2003.

İpşirli, Mehmet, “Bulgaristan Vakıfları”, *TDVDİA*, C. VI, (1992), ss. 401-403.

_____, “Bulgaristan’daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. yüzyıl Başları)”, *Bellelen LIII*, Sayı, 207-208, (1989), ss. 679-713.

Kalıcın, Maria-Krassımira Mutafova, “Historical Accounts of the Halveti Shaykh Bali Efendi of Sofia in a Newly Discovered Vita Dating from the Nineteenth Century”, *Islamand Christian-Muslim Relations*, XII, 2001, pp. 339-353.

Kara, Mustafa, “Sofyalı Bâlî Efendi”, *TDVDİA*, C. V, (1992), ss. 20-21.

Karateke, Hakan T., *Padişahım Çok Yaşa: Osmanlı Devleti’nin Son Yüzyılında Merasimler*, Kitap Yayınevi, 1. bs, İstanbul 2004.

Kazıcı, Ziya, *İslamî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1985.

Keskioglu, Osman, “Bulgaristan’daki Bazı Türk Vakıfları ve Âbideleri”, *Vakıflar Dergisi*, sy. VII, (1968), ss. 129-137.

_____, “Bulgaristan’da Türk Vakıfları ve Bâli Efendi’nin Vakıf Paralar Hakkında Bir Mektubu”, *Vakıflar Dergisi*, sy. IX, (1969), ss. 81-94.

_____, “Bulgaristan’da Türk Vakıfları ve Bâli Efendi’nin Vakıf Paraları Hakkında Bir Mektubu”, *Vakıflar Dergisi*, sy. IX, (1971), ss. 129-137.

_____, “Bazı Yönleriyle Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, sy. X, (1973), ss. 109-112.

_____, *Bulgaristan’da Türkler: Tarih ve Kültür*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985. *Bulgaristan’da Türkler: Tarih ve Kültür*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Keskioglu, Osman-A. Taha Özaydın, “Bulgaristan’da Türk- İslam Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, sy. XVII, (1983), ss. 109-141.

Kılıç, Rüya, *Osmanlıdan Cumhuriyete Süfi Gelenegın Taşıyıcıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.

Koyuncu, Aşkın, *Balkanlarda Dönüşüm, Milli Devletler ve Osmanlı Mirasının Tasfiyesi: Bulgaristan Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

_____, “Bulgaristan’da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. XX, Ankara 2006, ss. 197-243.

Köç, Ahmet, “Mevleviler ve Devlet: Ankara Mevlevihanesi Örneği: Ekonomik Statü, Vakıflar ve Yönetim”, *Bellelen*, sy. 276, (2012), ss. 527-552.

_____, “Osmanlı Devleti’nde Hazine Gelirlerinden Vakıflara Yapılan Tahsisatlar”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 39, (2013), ss. 103- 114.

Mardin, Şerif, *Türkiye’de Din ve Siyaset Makaleler IIII*, İletişim Yayınları, 6. bs. İstanbul 1995.

_____, “Türkiye’de Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan- Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

Memişoğlu, Hüseyin, *Bulgaristan’da Türk-İslam Kültürü ve Sanatı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2007.

Neumann, Christoph K., “19. Yüzyıla Girenken Konya Mevlavî Asitanesi ile Devlet-Arasındaki İlişkiler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. II, (1996), ss. 171-173.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sâfîler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Öz, Mehmet, “Merkeziyetçi İmparatorluğu Doğru Fatih Devrinde Siyasi ve Sosyal Değişmeler”, *Türk Yurdu*, 190, (2003), ss. 28-31

Özbek, Nadir, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet*, İletişim Yayınları, 1. Bs. , İstanbul 2002.

Özcan, Tahsin, “Sofyalı Bâli Efendi’nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, III, (1999), ss. 125-155.

Özel, Oktay, “Limits of the Almighty: Mehmed II’s Land Reform Revisited”, *JESHO*, 42/2, (1991), pp. 224-246.

Savaş, Saim, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992.

Şahin, İlhan, “Sofya”, *TDVİA.*, c. XXXVII, (2009), ss. 344-348.

Tan, Muharrem: *Osmanlı Bilginleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.

Turan, Ömer, “Bulgaristan’da Türk Vakıfları”, *Balkanlarda İslam Medeniyetleri Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Sofya 21-23 Nisan 2000, IRCICA İstanbul 2002.

Uludağ, Süleyman, “Halvetiyye”, *TDVİA.*, c. XV, (1997), ss. 393-395.

Yediylıdız, Bahaeddin, *XVIII. yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, 1. bs. , TTK. Yayınları, Ankara 2003.

